

ŽIVJETI RAZLIČITOSTI

 FONDACIJA
MEDIACENTAR
SARAJEVO

NASLOV **Živjeti različitosti: Procjena potreba u pogledu tretmana različitosti u medijskim sadržajima**

Primarno istraživanje obavljeno je u periodu septembar – decembar 2012, a izvještaj je finaliziran u aprilu 2013. godine.

IZDAVAČ Fondacija “Mediacentar” Sarajevo,
Kolodvorska 3, 71000 Sarajevo

ZA IZDAVAČA Ines Bamburać Alibašić

AUTORI/CE IZVJEŠTAJA Sanela Hodžić i Slobodanka Dekić

RECENZENTICA Lejla Turčilo, docentica na Fakultetu političkih nauka,
Univerzitet u Sarajevu.

LEKTURA Amela Šehović

DIZAJN Sandin Međedović

Procjena potreba je dio projekta „Živjeti različitosti“, koji je omogućila velikodušna podrška američkog naroda putem Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Sarajevu.

Svi stavovi, mišljenja i zaključci izneseni u izvještaju ne odražavaju nužno stav Američke ambasade ili Vlade SAD-a, niti Fondacije “Mediacentar” Sarajevo, već isključivo autorica i učesnika/ca Procjene potreba.

ŽIVJETI RAZLIČITOSTI

Procjena potreba u pogledu tretmana različitosti u medijskim sadržajima

Maj 2013. godine

Izveštaj je nastao kao rezultat procjene potreba koje se tiču medijskog predstavljanja različitosti, a naročito potreba za edukacijom u ovom smislu. Prije svega, riječ je o procjeni potreba za edukacijom koja je namijenjena studentima/ima novinarstva ¹, posebno u kontekstu novih medija. Izveštaj, međutim, uključuje i generalnu procjenu potreba u pogledu različitosti u medijskom prostoru, te sadrži i implikacije za slične edukacijske programe namijenjene drugim ciljnim grupama u medijskom sektoru. Procjena potreba prvenstveno je urađena u cilju unapređenja vlastitih edukacijskih programa Mediacentra Sarajevo, ali ona može biti i relevantan resurs za razvoj sličnih edukacijskih programa. Osim toga, izveštaj daje pregled stanja u ovoj oblasti, prije svega na osnovu mišljenja i procjena različitih ključnih aktera u medijskom sektoru, ali i na osnovu sekundarnih izvora koji se na različite načine bave odnosom između medija i različitosti. Procjena potreba urađena je krajem 2012. i početkom 2013. godine u sklopu projekta „Živjeti različitosti“, koji je podržao Ured za odnose sa javnošću (Office of Public Affairs), Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Bosni i Hercegovini. U okviru istog projekta održan je edukacijski program za studente/ice novinarstva, a objavljen je i vodič za edukacijske programe u ovoj oblasti, koji je dostupan [ovdje](#).

¹ Kao primarna ciljna skupina edukacijskih programa Mediacentra Sarajevo u posljednjih nekoliko godina.

1. Različitosti u medijima: pravni i regulatorni okvir

Medijska prava manjina zaštićena su kroz nekoliko međunarodnih instrumenata,² koji uključuju i pozitivnu obavezu države da osigura zadovoljenje prava manjina, među kojima i pravo na pristup medijima. Takva prava podrazumijevaju pravo na zaštitu od diskriminacije, pravo na očuvanje jezika određenih grupa, kao i pravo na pristup javnim službama, uključujući i sredstva javnog informiranja. Iako su manjinski mediji u pravilu rezervirani za brojčano veće grupe, međunarodni instrumenti definiraju i potrebu osiguranja minimalnog medijskog prostora i za manje grupe (vidjeti prateće napomene uz Preporuke iz Osla, paragraf 9). To se prije svega odnosi na medijski prostor za različite manjinske identitete u tradicionalnim (*mainstream*) javnim medijima, ali može ići i u pravcu korištenja javnih resursa za podržavanje manjinskih medija, uključujući i privatne (Holt i Packer 2001; De Varennes 2001), pa i pojedinih sadržaja koji se tiču različitosti, bilo kroz direktno finansiranje ili poreske režime koji podržavaju medijske sadržaje koji se tiču manjina.

Međutim, konkretne nacionalne politike u tom smjeru mogu biti različite. U Bosni i Hercegovini postoje određeni zahtjevi za pluralizmom medijskih sadržaja. Tako je npr. jedan od programskih kriterija za dodjelu dozvola za TV-emitiranje „specifičnost programa za konkretno geografsko područje, pri čemu se procjenjuje u kojoj su mjeri planirana programska shema, struktura programa i programski segmenti već zastupljeni na konkretnom geografskom području“ (Pravilo 55/2011 o pružanju audiovizuelnih usluga, član 7, stav 1.c). Kada je riječ o nacionalnim manjinama, Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina BiH³ propisuje da nacionalne manjine imaju pravo „na osnivanje radio i televizijskih stanica, izdavanje novina i drugih štampanih informacija na jezicima manjine kojoj pripadaju“ (čl. 15), te da su javni mediji „čiji su osnivači BiH, entiteti, kantoni, gradovi i općine... obavezni... u svojim programskim šemama predvidjeti posebne emisije za pripadnike nacionalnih manjina a mogu osigurati i druge sadržaje na jezicima manjina. Radio i televizijske stanice kao javni servisi BiH dužni su najmanje jednom nedjeljno osigurati posebnu informativnu emisiju za pripadnike nacionalnih manjina na njihovom jeziku“ (član 16).

Pored toga, kada je riječ o javnim radio i televizijskim stanicama, propisana je obaveza produkcije programa koji se tiče manjinskih grupa općenito. Od najmanje 40% od ukupnog programa koji bi trebalo da se odnosi na informativne i obrazovne sadržaje:

„Po 10% od ukupnog sedmičnog programa namijenjenog za vijesti i drugi informativni i obrazovni program će biti posvećeno pitanjima izbjeglica i raseljenih lica u Bosni i Hercegovini, pripadnika nacionalnih manjina, te ranjivih grupa stanovništva.“ (Pravilo 57/2011 o javnim radio i televizijskim stanicama, član 3, stav 1).

U ovoj formulaciji ipak nije precizno navedeno o kojim je „ranjivim“ grupama riječ. Nadalje, Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine⁴ također sadrži uopćen programski princip prema kojem će se u javnom RTV sistemu (koji uključuje tri emitera: RTRS, RTVBiH i RTFBiH) „poštivati i podsticati pluralizam političkih, religijskih i drugih ideja“ (član 27)⁵, ali u formulaciji člana 26 prioritet se daje uvažavanju kulture i tradicijske baštine konstitutivnih naroda:

² Uključujući Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima (1992, stupila na snagu 1998) i Konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina (FCNM), ali i pravno neobavezujuće standarde kao što su: Preporuke iz Osla (1998), Smjernice OSCE-a o upotrebi jezika manjina u elektronskim medijima (2003), Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti (2001) i dr.

³ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, brojevi: 12/03, 12/05. Također, Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Federaciji Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 56/08, članovi 11 i 12; Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina RS, broj: 2/04, članovi 12 i 13.

⁴ „Službeni glasnik BiH“, brojevi: 78/05, 35/09, 32/10.

⁵ Slična je formulacija u Zakonu o osnovama javnog radiotelevizijskog sistema i o javnom radiotelevizijskom servisu Bosne i Hercegovine iz 2002. godine.

„⁽³⁾ Program javnih RTV servisa uvažavat će nacionalne, regionalne, tradicijske, vjerske, kulturne, jezičke i druge karakteristike konstitutivnih naroda i svih građana Bosne i Hercegovine. Program javnih RTV servisa također će afirmirati kulturne i druge potrebe nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini...

⁽⁴⁾ Programi javnih RTV servisa uvažavat će prava konstitutivnih naroda i ostalih i bit će uređivani ravnopravno na tri službena jezika i dva pisma.

⁽⁵⁾ U proizvodnji vlastitog programa i programa u koprodukciji javni RTV servisi osigurat će ravnopravnu zastupljenost sadržaja koji odgovaraju tradicijskoj baštini sva tri naroda i adekvatnu zastupljenost 'ostalnih' ”.

Međutim, važno je reći da ne postoje adekvatni mehanizmi i kapaciteti za monitoring načina na koji ovakve norme funkcioniraju u praksi. Dostupni izvori sugeriraju da je u bosanskohercegovačkim medijima u cjelini nedovoljno vremena posvećeno manjinama,⁶ te da su one u pravilu predstavljene na neadekvatan način.

Jedan od razloga je nedostatak resursa za proizvodnju takvih medijskih sadržaja koji doprinose inkluziji marginaliziranih identiteta, u okolnostima gdje međunarodni standardi ne definiraju i jasne obaveze države da osigura sredstva za funkcioniranje medija koje bismo mogli nazvati manjinskim ili jasnih standarda za dodjelu subvencija i poreskih olakšica za medije sa relevantnim sadržajima u kontekstu različitosti.

Pritom treba imati na umu i da uloga javnih medija u javnosti slabi, dok privatni mediji u pravilu nemaju značajnu i kontinuiranu ulogu u poboljšanju medijskog tretmana različitosti. Također, u radijskom sektoru postoji mogućnost osnivanja takozvanih medija zajednice (nazvanih još i neprofitnim medijima), ali postojećim regulativama onemogućeno im je finansiranje putem reklama, te su do sada licencirana tek tri takva medija⁷. Prema tome, može se reći da je ovaj sektor nerazvijen i da, samim tim, ne doprinosi u značajnoj mjeri pluralizaciji medijskog prostora.

S druge strane, treba istaći da posljednjih decenija *online* mediji postaju relevantni akteri u medijskoj sferi u Bosni i Hercegovini i da jednim dijelom doprinose uvažavanju različitosti i odgovarajućem tretmanu različitosti u javnom prostoru.⁸

⁶ Vidjeti Savjetodavni komitet FCNM, Mišljenje o Bosni i Hercegovini, paragrafi 76, 140 i 141.

⁷ Radio Marija, koji finansira Katolička crkva, Radio „Otvorena mreža“, koji funkcionira na principu humanitarnih priloga, i Radio „Aktiv“ „Naša djeca“, koji finansira Udruženje za promociju i zaštitu prava djece.

⁸ Više u narednim poglavljima.

2. Konceptualni okvir i dosadašnji uvidi

Predstavljanje različitih vrsta identiteta u medijima jedna je od tema koje se već dugo nalaze u fokusu mnogih istraživačkih i edukativnih programa, konferencija i publikacija. Značaj medija u ovom kontekstu ogleda se u shvatanju da se u medijima reproduciraju i pregovaraju društvena značenja i s njima povezane društvene hijerarhije.⁹ S obzirom na to da je riječ o masovnim sredstvima komunikacije, to su ujedno i jedna od najvažnijih mjesta pregovaranja značenja, percepcije i vrednovanja različitih društvenih grupa. Kroz medije se legitimiziraju granice između „nas“ i „njih“, te se reproduciraju vjerovanja i predstave kojima se određena grupa smješta u subordiniranu poziciju i isključuje iz javnog života¹⁰. Prema Van Dijk (2000: 36), medijski izvori imaju diskurzivnu i simboličku moć utoliko što su glavni izvori za stavove, znanja i ideologije.

Brojni izvori pokazuju da *mainstream* mediji na različite načine reproduciraju marginalizaciju određenih društvenih grupa. Prema Cottle (2000, str. 2–8), manjine su nedovoljno zastupljene, prikazane su stereotipno i dominantno kroz izvještavanje o društvenim problemima, dok se u medijima ne tematizira širi društveni kontekst i uzroci nejednakosti i diskriminacije. Tako su npr. kriminal i nasilje često dominantna tematska oblast kod izvještavanja o manjinama¹¹, a pojedini autori izvještavaju o odsustvu perspektive i glasa manjina u medijskim sadržajima.¹² Posljednjih nekoliko decenija, kada pitanje različitosti formalno zauzima značajno mjesto u javnoj areni, mediji u manjoj ili većoj mjeri uključuju određene sadržaje koji se tiču različitosti, ali strateški pristup u ovom smislu uveliko izostaje, a medijski sadržaji još uvijek pate od brojnih nedostataka. Pojedine su marginalizirane grupe još uvijek u velikoj mjeri isključene iz medijskog prostora i/ili dominantno je zastupljeno stereotipno medijsko predstavljanje¹³. Tako npr. dostupni izvori koji su vezani za bosanskohercegovački kontekst sugeriraju da su u medijima etno-nacionalni i religijski identiteti predstavljeni u kontekstu etno-nacionalne kulture¹⁴. Određeni izvori također pokazuju kako su žene predstavljene u vrlo ograničenim i stereotipnim ulogama – naime, njihove su dominantne uloge nositeljica nacionalnog identiteta i zabavljačica, na temelju čega se izvodi zaključak da ih mediji isključuju kao aktivne sudionike javnog života¹⁵. Pojedini izvori pokazuju da se određeni identiteti nerijetko u medijima predstavljaju i uz korištenje neprimjerenog govora, pa i govora mržnje. Tak npr. medijski sadržaji o LGBTTIQ populaciji obiluju predrasudama pa i govorom netrpeljivosti, a kako Horozović et al. (2006: 25–29) navodi, o ljudskim pravima ovih osoba se ne izvještava kontinuirano i analitički, već medijski sadržaji koji se tiču ove populacije većinom predstavljaju povremene reakcije na određene incidente. Jedan od primjera neprimjerenog medijskog tretmana bio je način na koji su pojedini mediji izvještavali o Queer festivalu 2008. godine, za koji se sasvim pogrešno tvrdilo da je „gay parada“, te se predstavljao kao „agresivno zagovaranje“ „provokacija“ i poigravanje religijskim osjećajima Bošnjaka.¹⁶ Prema tome, još uvijek postoje obrasci stereotipnog i jednoobraznog predstavljanja marginaliziranih grupa, dok mnoštvo različitih identiteta i tema ostaju izvan medijskog prostora.¹⁷

⁹ Vidjeti npr. Melischek, G. i Seethaler, J. 2008. Također Tuller 2002.

¹⁰ Vidjeti npr. Silverstone i Georgiou 2005.

¹¹ Vidjeti npr. Van Slike et al. 1989; Gordon i Rosenberg 1989; Van Dijk 1991; Maneri i Ter Wall 2005.

¹² Vidjeti npr. Van Dijk 1991; Ter Wal 2002, Downing i Husband 2005.

¹³ Vidjeti npr. Savjetodavni komitet FCNM, Mišljenje o Bosni i Hercegovini, ACFC/INF/OP (2005) 003, paragraf 71.

¹⁴ Vidjeti Hodžić i Jusić 2010.

¹⁵ Vidjeti Moranjak-Bamburać, Jusić i Isanović 2006.

¹⁶ Festival je prekinut zbog nasilja nad učesnicima i posjetiocima festivala. Vidjeti više u Cvjetičanin, Sali-Terzić i Dekić 2010.

¹⁷ Vidjeti npr. Moranjak-Bamburać et al. 2006. O medijskoj reprezentaciji uloga žena također vidjeti naprimjer Ross, K. 2007; Struckman, S. 2006; Milkie, M. A. 2002.

S obzirom na gore navedeno, treba istaći kako postoji potreba za demokratizacijom medijskog prostora i uključivanjem perspektiva i identiteta marginaliziranih grupa, ali i općenito za uvažavanjem i adekvatnim tretmanom različitosti u medijskom prostoru. Tu postoje dva moguća pravca – s jedne strane, omogućavanje autonomnog medijskog prostora za manjinske i marginalizirane grupe¹⁸, uključujući i specijalizirane *online* medije, te, s druge strane, otvaranje *mainstream* medija za sadržaje koji se tiču različitosti. Različiti autori ukazuju na potrebu da se osigura pluralizam medijskih sadržaja, ali i da se osigura učešće manjina u produkciji sadržaja, uključujući učešće u vlasništvu i finansiranju, direktno učešće u medijskoj produkciji novinarima, kao i učešće manjinskih grupa u konsultacijama pri razvoju programa, regulativa, zakona i politika (Jakubowicz 2004, Mc Gonagle 2006, Mc Gonagle et al. 2003, Gomien 1992).

Iako takve potrebe nisu specifične za Bosnu i Hercegovinu i područje bivše Jugoslavije, treba istaći da složena pitanja povezana sa postkonfliktnim tenzijama u međuetničkim odnosima predstavljaju dodatan izazov u smislu predstavljanja različitosti u medijima. Za postkonfliktno društvo kao što je Bosna i Hercegovina također je karakteristična očigledna fragmentacija medijske sfere prema pripadnosti dominantnim etno-nacionalnim grupama, gdje pristrasno izvještavanje¹⁹ o temama koje se tiču ovih identiteta može imati ključnu ulogu u reprodukciji tenzija i onemogućavanju izgradnje stabilnog mira.

U svrhu procjene potreba koristimo pojam ‘manjinskih’, odnosno ‘marginaliziranih’ grupa ili identiteta, pod kojim podrazumijevamo sve one grupe ili identitete koji su u određenom društvu subordinirani, isključeni ili neadekvatno predstavljeni u javnom životu, uključujući različite klasne, starosne, etničke, nacionalne, religijske, spolne, seksualne ili bilo koje druge grupe. Drugim riječima, to su grupe čija se manjinska pozicija ogleda u (ne)posjedovanju „društvene moći, pristupa resursima, prihvaćenosti i socijalnog položaja“ (Hodžić i Jusić, str. 9). Ovdje se, dakle, podrazumijeva da su manjinske grupe u takvoj društvenoj poziciji koja ograničava njihovo djelovanje, kako u smislu vlastite afirmacije tako i u smislu društvenog angažmana. Međutim, ovdje ne želimo različitosti u medijskom prostoru svesti na izvještavanje „o i za manjinske grupe“, već u svrhu procjene potreba pod ‘medijskim izvještavanjem o različitosti i marginaliziranim grupama’ podrazumijevamo medijske sadržaje koji se tiču marginaliziranih identiteta, sadržaje koji su njima namijenjeni, kao i sve sadržaje od javnog značaja, naročito one u kojima marginalizirane grupe mogu imati posebnu poziciju ili interes²⁰. Dakle, iako je uključivanje marginaliziranih identiteta u medijski prostor u fokusu ove procjene potreba, koncept različitosti od kojeg polazimo ide dalje od takvog imperativa. U tom svjetlu različitost se ne može svesti na činjenicu pripadnosti određenim društvenim grupama, te uključuje prihvatanje mnoštva dimenzija različitosti u svakom pojedincu. Ovaj koncept različitosti ide dalje od promocije tolerancije, koja se zasniva na ideji ‘navikavanja’ i ‘trpljenja’ *drugog i drugačijeg* (vidjeti Brown, 2006) te se zasniva na svijesti da se razlike ne ‘trpe’ ili se na njih ne ‘navikava’, već one predstavljaju integralni dio društvenih realnosti. U kontekstu medijskog izvještavanja ovakav koncept različitosti implicira ne samo „posebne“ medije i „posebne“ sadržaje u *mainstream* medijima koji se tiču marginaliziranih grupa, već i kontinuirano uključivanje najrazličitijih identiteta, interesa i perspektiva kod izvještavanja o različitim pitanjima od javnog interesa.

¹⁸ Oba pojma se u izvještaju koriste naizmjenično. Pod pojmom „manjinskih“ grupa pritom ne podrazumijevamo obavezno brojčano manje grupe, već prije grupe koje se mogu smatrati „političkim“ manjinama, tj. grupama koje imaju slabiju društvenu moć i/ili su slabije predstavljene u javnosti u odnosu na pripadnike drugih grupa u datom društvu.

¹⁹ Vidjeti npr. Volčić, Z i Džihana, A. 2011.

²⁰ Ovdje manjinske skupine razumijevamo u najširem mogućem smislu, uključujući i npr. osobe sa invaliditetom ili LGBTIQ grupe, pri čemu kao ključnu definirajuću karakteristiku manjinskih skupina uzimamo njihov subordiniran položaj. Vidjeti više na:

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationallaw.aspx> i <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/384500/minority>

Dostupni izvori upućuju na zaključak da je potrebno djelovati na unapređenju medijskih politika i praksi u smjeru adekvatnog uključivanja manjinskih grupa u medijski prostor. U ovoj procjeni potreba prije svega ćemo ispitati kakvi su stavovi i shvatanje medijskih eksperata, novinara, urednika i studenata novinarstva o takvim potrebama. Prisustvo predrasuda među novinarima i manjak interesa i senzibiliziranosti kad je riječ o medijskom tretmanu različitosti smatra se jednim od osnovnih uzroka loših medijskih praksi (vidjeti Hodžić i Jusić 2010, str. 324). S obzirom na to, kao i s obzirom na činjenicu da je specifična svrha procjene potreba unapređenje edukacijskih programa u ovom smislu, centralno je pitanje u procjeni potreba koliko su edukacijski programi potrebni i kako ih najbolje koncipirati. Iz tog razloga se i preporuke date na kraju izvještaja tiču upravo edukacijskih programa vezanih za adekvatan tretman različitosti u medijskom prostoru.

3. Metodološki okvir

Procjena potreba zasnovana je na primarnom istraživanju provedenom u periodu septembar – decembar 2012. godine. Pritom smo ispitali i dosadašnje uvide i stanovišta različitih ključnih aktera o predstavljanju manjina i marginaliziranih grupa i za njih specifičnih tema, ali i uključenje različitosti u redovne medijske sadržaje.

Istraživanje uključuje dvije fokus grupe održane u Banjoj Luci i Sarajevu, na kojima je učestvovalo 20 urednica/ka i novinara/ki *online* medija u Bosni i Hercegovini, zatim sedam intervjua i jedan pisani odgovor²¹ predstavnika/ca medijskih organizacija, akademske zajednice i eksperata iz regije koji/e imaju dugogodišnje i renomirano iskustvo na polju medijske reprezentacije, medijske edukacije i istraživanja odnosa manjina i medija (lista respondenata dostupna u Aneksu 1 izvještaja), kao i anketu rađenu među studentskom populacijom odsjeka za žurnalistiku na javnim univerzitetima u Bosni i Hercegovini (Univerzitet u Banjoj Luci, Sarajevu, Tuzli i Mostaru). Prikupljeno je ukupno 105 anketnih upitnika, koje su popunili/e studenti/ce žurnalistike u Bosni i Hercegovini, na osnovu kojih smo saznali kakvo je njihovo shvatanje potreba u ovom pogledu, te kakav je njihov interes, mišljenje i očekivanja kada je ovaj vid edukacije u pitanju.

Procjena potreba urađena je kako bi se dao presjek znanja i procjena u pogledu medijskog predstavljanja različitosti, posebno u kontekstu razvoja edukacijskih programa koji se tiču različitosti u medijima. Pritom su potrebe ispitane generalno u smislu medijskog tretmana različitosti i manjinskih grupa, ali prvenstveno u smislu edukacije studenata žurnalistike za izvještavanje o ovim temama, naročito u kontekstu novih medija.

Procjena potreba uključuje četiri glavna aspekta kada je riječ o medijskim sadržajima o različitosti: društvenu potrebu za izvještavanjem o ovim temama; aktuelne prakse i pristupe u izvještavanju o različitostima; ograničenja i potencijale kada je u pitanju izvještavanje o različitostima te stavove ključnih aktera (predstavnice/i medija, akademije, nevladinog sektora i same studentske populacije) o edukaciji na temu medija i različitosti. Na taj su način organizirana i naredna poglavlja izvještaja.

²¹ Dat na pitanja iz Vodiča za intervjue.

4. Rezultati istraživanja

4.1 Zbog čega izvještavati o manjinama/različitostima?

Jedan od čestih komentara na pitanje zbog čega teme vezane za različitost nisu prisutnije u medijima jeste da one nisu zanimljive publici, osim ukoliko uključuju senzacionalističke detalje. U tom svjetlu, teme koje se tiču različitosti nerijetko su luksuz i rizik za komercijalne medije. Tako prema uvidima nekih od respondenata/ica procjene potreba postoje slučajevi u kojima određeni medijski sadržaji ne izazovu pažnju javnosti upravo zbog toga što su glavni akteri pripadnici/e manjinskih grupa. Kako navodi Mirna Duhaček, urednica portala depo.ba iz Sarajeva:

Ako je naslov da su devetorica vršnjaka silovali sedmogodišnjeg dječaka... ni u naslovu ni u tekstu (ne stoji) da se radi o romskom dječaku, međutim, ima slika naselja u kojem on živi. Vjerujte da je to vrlo malo koga zanimalo. Da je to bio dječak koji nije Rom... čitalo bi se bez obzira što... nije u našoj zemlji... međutim, u ovom slučaju se nije čitalo.

Međutim, iako u određenim slučajevima to može biti razlog slabog interesa publike, pogrešno je zaključiti da je to pravilo. U cjelini, ova prilično uopćena teza o slabom interesu publike za sadržaje koji se tiču teme različitosti previđa važne stvari koje su naglasili naši sagovornici/e u intervjuima i fokus grupama. Medijski sadržaji prije svega trebaju propitivati faktore koji *neku grupu konstituišu kao manjinsku*²², tj. trebaju ukazati na društvene faktore koji dovode do subordinacije i diskriminacije određenih grupa, a koje su od značaja ne samo za pripadnike manjinskih grupa, već i za opću javnost. Drugim riječima, sadržaji vezani za manjinske identitete i grupe trebaju se posmatrati kao dio društvene stvarnosti koji je relevantan za sve građane/građanke. Druga važna stvar tiče se i specifične pozicije medija u društvu, koja sa sobom nosi i određeni nivo odgovornosti prema javnosti u smislu uključivanja različitih grupa i tema u javni prostor. Prepoznajući da uslovi tržišta značajno utječu na komercijalizaciju medijskih sadržaja, treba u obzir uzeti i minimum odgovornosti svih medija, gdje profit ne mora i ne smije biti jedina vodilja u kreiranju sadržaja. Uz to, sve procjene o tome koliko publika prati ili ignorira sadržaje koji se tiču različitosti, kao i to na koji ih način interpretira paušalne su i nepouzdanе. Kako je naglasio Davor Marko, medijski analitičar, u regionu, pa i u Bosni i Hercegovini, još uvijek nema istraživanja medijske publike koja bi mogla dati pouzdan odgovor na ovo pitanje. Prema tome, nije opravdana pretpostavka da su profit i društveni angažman obavezno u međusobnoj opoziciji. Javni emiteri posebno imaju obavezu uključivanja sadržaja koji se tiču manjinskih grupa²³, a takvi sadržaji ni za privatne medije ne moraju značiti štetu u poslovnom smislu. Interes publike zavisi od forme i kvaliteta produkcije sadržaja, od načina na koji je određena tema predstavljena, a ne samo od pretpostavljenog interesa publike za temu. U tom smislu, posebno je važno da se ovi sadržaji predstave u zanimljivoj formi, te da se određeni medij profilira i postane prepoznatljiv za publiku zainteresiranu za sadržaje koji se tiču različitosti. Kako navodi Robert Jandrić, urednik Abrašmedia iz Mostara:

U mjesecu septembru od deset najčitanijih članaka (na abrasmedia.info), pet je vezano direktno za manjinske grupe, dakle opet se potvrđuje to da ljudi žele da čitaju o tim stvarima, žele da pišu o tim stvarima, jer nakon što smo otvorili neke teme, sve više nam se ljudi javlja sa svojim problemima tako da mislim da je to neki put.

²² Jelisaveta Blagojević, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd, intervju, novembar 2012.

²³ Vidjeti prvo poglavlje ovog izvještaja.

Sa ovim stanovištem slaže se nekoliko učesnika u istraživanju, ali pritom oni vjeruju da su novinari rijetko zainteresirani ili rijetko imaju mogućnosti za kreiranje ovakvih sadržaja. Tako Marija Simanić Arnautović, novinarka Slobodne Evrope, kaže: *Publika je uvijek zainteresovana za sve, ako se upakuje kako treba, onda će se i prodati. Problem je što ovdje imate lijene novinare, koji neće da idu na teren, nego rade copy-paste.* Merima Tokić (RTV Slon) navodi i konkretan primjer, koji ilustrira nezainteresiranost ili nedostatak kapaciteta za pokrivanje tema koje se tiču određenih manjinskih identiteta i grupa, a vezan je za program Udruženja žena Romkinja iz Tuzle, koji se ticao prevencije tuberkuloze u romskim naseljima. Prema riječima Merime Tokić, na predstavljanju rezultata programa: bile su (prisutne) samo dvije ekipe – *toliko o toj zainteresovanosti.*

Učesnici/ce fokus grupa naglašavaju da je motiv za produkciju sadržaja koji uključuju manjinske grupe prije svega etičke prirode. Novinari i urednici trebaju prepoznati društvenu potrebu za produkcijom sadržaja vezanih za različitosti i marginalizirane grupe, prije svega zato što su mediji često jedini kanal putem koga manjinske, marginalizirane zajednice mogu iskazati svoje potrebe ili probleme i učestvovati u javnom životu. U tom svjetlu, čak i u slučaju da postoji procjena da takvi sadržaji neće biti popularni, kako navode predstavnici/ce *online* medija, važno je istaći da oni mogu doprinijeti dokumentiranju primjera diskriminacije i neadekvatnog tretmana manjinskih grupa i, u krajnjoj liniji, mogu pomoći u promjeni javne percepcije i nedovoljno razvijenih javnih politika.²⁴

S obzirom na spomenute prepreke, respondenti/ce ističu da je potrebno razvijati strateški pristup u produkciji ovakvih sadržaja, uz razvoj javnih politika i podsticaja ali i strategija i uredničkih politika koje promoviraju pluralizam na nivou pojedinih medija. Međutim, s obzirom na tendencije komercijalizacije medijskih sadržaja, produkcija sadržaja vezanih za različitost uveliko će zavisiti i od entuzijazma i zainteresiranosti pojedinih novinara²⁵. Od novinara/ki, njihove senzibilizacije i vještina također će uveliko zavisiti i kvalitet medijskih sadržaja koji se tiču različitosti, od insistiranja na istraživačkom pristupu, otvaranja medijskog prostora za različite grupe i njihove interese i potrebe, do pronalaženja ugla priče koji će manjine tretirati kao zaista jednakopravni dio društva. Takvi uvidi ohrabruju edukacije za novinare/ke i studente/ice, koje doprinose boljem uključivanju različitih identiteta u medijski prostor.

²⁴ Npr. Amna Popovac, Studio 88, kao pozitivan primjer navodi medijsko „pokrivanje“ sudskog slučaja u Mostaru, kroz koji je jednom djetetu sa poteškoćama u razvoju potvrđeno pravo pohađanja redovne škole, fokus grupa, Sarajevo, septembar 2012.

²⁵ Nekoliko učesnica istraživanja navodi kako su i novinari koji se bave ovim temama nerijetko pozicionirani kao „drugorazredni“ u poređenju sa onima koji se bave „visokom politikom“ (npr. Brankica Petković, Mirovni institut Ljubljana, intervju, novembar 2012), a morat će i biti spremni da izdvoje dodatno vrijeme za pripremu angažiranih priča (Tatjana Rogulja, Nezavisne novine, fokus grupa, oktobar 2012).

4.2 Aktuelne prakse medijske reprezentacije različitosti

Prema uvidima iz primarnog istraživanja, kao i sekundarnih izvora, u našem društvenom kontekstu pitanje različitosti i dalje je na margini javnog prostora. U *mainstream* medijima ove teme su i dalje sporedne, smještene u određene sekcije, bez kontinuiteta ili dubine u profesionalnom novinarskom pristupu (vidi Hodžić i Jusić, ur., 2010). U pojedinim medijima postoje specijalizirani programi koji se tiču određenih marginaliziranih grupa,²⁶ a među *online* medijima postoje mediji koji su specijalizirani za medijske sadržaje koji se tiču manjinskih grupa.

U cjelini, ističe se nekoliko problema u novinarskoj praksi kada je u pitanju izvještavanje o različitostima. Prije svega, problematično je to što uključivanje različitosti u medijske sadržaje u pravilu nije kontinuirano. Prof. Lejla Turčilo sa Fakulteta političkih nauka u Sarajevu ukazuje na prisustvo 'prigodničarskog' izvještavanja o određenim društvenim grupama ili problemima isključivo onda kada se to može vezati za određeni datum ili događaj. Tako npr. novinar BH radija Željko Bajić ističe da je slijepim i slabovidnim osobama medijski prostor otvoren gotovo isključivo povodom Dana bijelog štapa – 15. oktobra. Ili, kako kaže Mirna Duhaček: *Mislim nekako da se mediji inače bave incidentno tim stvarima... ako je sad aktuelno – pisat ćemo Sejdić – Finci.*

Kao još jedna od prepreka za uključivanje različitosti u medijski prostor često se navodi i fokus na 'etničko' pitanje, gdje mnoge druge ose marginalizacije često ostaju zanemarene. Pritom, kako navodi Marko (u: Hodžić i Jusić, ur., 2010, str. 157) „mediji (većinski, pa i oni javni) uglavnom favoriziraju parcijalne interese jedne od nacionalnih grupa, dok 'druge'... bilo ignoriraju bilo distanciraju“.

Sagovornice/i u ovoj procjeni potreba također su istakli/e da je prisutan nedostatak izvora informacija kada su u pitanju pojedine grupe. Kao posljedica toga medijski sadržaji koji se tiču nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini dominantno su fokusirani na aktivnosti udruženja tih grupa²⁷. U cjelini, slabo razvijena komunikacija između manjinskih zajednica i medija može biti prepreka supstancijalnijem uključivanju manjinskih identiteta u medijski prostor. Tu naši sagovornici prvenstveno spominju udruženja čiji su komunikacijski kapaciteti nerijetko slabi, ali i pojedince koji često nisu spremni da javno govore o određenim problemima. Uzroci mogu biti različiti, od slabe mreže kontakata, nepovjerenja, pa do straha da će javno eksponiranje pripadnike pojedinih grupa izložiti značajnim rizicima. Posljednji je uzrok (ne samo u Bosni i Hercegovini) posebno vezan za LGBTIQ zajednicu. U tom smislu vrlo je važno i da mediji imaju na umu osjećaj straha i ugroženosti i da učine sve da takve osjećaje svedu na minimum (npr. anonimizacija izvora), te izbjegnu negativne posljedice otvorenog eksponiranja određenih osoba u medijima. Među novinarima i novinarkama nespремnost pripadnika/ca različitih grupa za javno istupanje i zagovaranje percipira se kao važan problem koji ograničava frekvenciju objavljivanja i ograničava sam sadržaj takvih medijskih tekstova:

Ne mogu ja sama da pišem o tome kad nemam sagovornika. To je problem nepostojanja udruženja, nepostojanja javnih ličnosti koje će da istupe i da podrže takvu stvar. Ja recimo dosad nisam napisala nijedan tekst na tu temu jer nemam materijal.²⁸

²⁶ Npr. „Govor tišine“, BHRT, emisija za osobe sa oštećenjem sluha; „Boje vjetra“, BH radio 1; „Manje je više“, Radio Sarajevo itd.

²⁷ Vidjeti npr. publikaciju *Manjine i mediji* na Zapadnom Balkanu, 2012, str. 8 i 9.

²⁸ Maja Isović, magazin *Buka*, fokus grupa, oktobar 2012.

Takav pristup se forsira, posebno imajući u vidu dominantan aktuelni fokus medija na 'lične priče' u medijskom predstavljanju manjina. Pojedini/e sagovornice/i navode da upravo ovaj pristup privlači pozitivne reakcije publike, posebno kada je riječ o humanitarnoj mobilizaciji. S druge strane, često se zaboravlja da za prikazivanje određenog društvenog problema ili fenomena nije neophodan fokus na 'ljudsku priču', niti su uvijek neophodni predstavnici/e te populacije kao izvori. Štaviše, kako to ističu Dragana Dardić (Helsinški parlament građana, Banja Luka) i Dino Jahić (Centar za istraživačko novinarstvo – CIN), medijsko izvještavanje se često svodi na pojedinačne slučajeve, a rijetko se zadire dublje u suštinu problema. Takvi sadržaji se često zasnivaju na izoliranim izjavama i površnim prikazima, dok značajnije analize, iscrpnije istraživanje i društvena kritika izostaju, te se ne mogu očekivati dugoročni efekti u smislu doprinosa inkluziji različitih grupa.

Također je važno istaći da nije obavezno uključiti sagovornike/ce kao osnov za priču. Kao ilustrativan primjer možemo navesti slučaj iz oktobra 2011. godine, kada su dva mladića, držeći se za ruke, prošetala centrom Banje Luke. Šetnja, kao i pogledi i komentari prolaznika, snimani su ručnom kamerom i snimak je postavljen na društvene mreže. U roku od nekoliko sati, kroz komentare publike i sam snimak, problem homofobije se prikazao na vrlo jasan način (vidjeti Majstorović 2011).

Radmila Žigić, urednica Pan radija iz Bijeljine, na primjeru iz prakse ukazuje na problem koji se može pojaviti u komunikaciji sa predstavnicima/ama određenih manjinskih grupa, a koji proizlazi iz drugačijih percepcija o temama koje bi se trebale naći u javnosti. Kada su regionalni partneri izrazili želju da adresiraju određene tradicijske prakse među romskom populacijom, tj. maloljetničke brakove, to je izazvalo burne reakcije predstavnica romske organizacije, koja je to doživjela kao iskazivanje predrasuda:

Ona ima predstavu o sebi potpuno drugačiju, ona je obrazovana mlada žena koja radi odgovorne poslove i njoj je taj naš pristup bio uvredljiv.²⁹

Ovo nas uvodi u jedno od suštinskih pitanja u izvještavanju o različitostima, a to je pitanje prikazivanja pojedinih društvenih grupa kroz dominantno 'negativne' priče. Isključivo fokusiranje na negativne priče u koje su uključeni članovi određenih grupa problematično je utoliko što ojačava negativne percepcije o tim grupama, kao što je to npr. slučaj sa medijskim izvještavanjem koje uključuje pripadnike romske populacije. Iako je potrebno pisati o problemima koji postoje unutar tih zajednica, važno je prepoznati odgovornost medija da se u izvještavanju o pojavama koje se smatraju negativnim osvrnu na širi društveni i socijalni kontekst u kome taj problem i ta zajednica postoje. Izoliranim predstavljanjem problema kao datih i nepromjenljivih, posebno ukoliko se to veže za pitanje 'tradicije', 'navike' ili 'kulture', vrlo lako se pada u zamku generalizacija i neadekvatne reprezentacije određenih identiteta. U slučaju kakav je prethodno spomenula Žigić, potrebno je izbjeći paternalističke stavove o određenim grupama, te obavezno uključiti i mišljenja pripadnika određenih grupa. Isto tako, potrebno je izbjeći izvještavanje o određenim grupama koje se gotovo isključivo svodi na „negativne priče“. Koncept različitosti tako podrazumijeva da nijedno društvo niti društvena grupa nisu homogeni i da kao takvi ne smiju biti homogeno predstavljeni u medijima.

Tihomir Loza (novinar/urednik/zamjenik direktora, projekt menadžer Transition Online – TOL) također napominje da (često) iz dobrih namjera medijski sadržaji imaju pokroviteljski odnos prema manjinskim grupama, u što su uključene problematične poruke i ojačani stereotipi o njima. Nije rijedak slučaj viktimizacije pripadnika/ca manjina, poput predstavljanja ličnih priča osoba

²⁹ Radmila Žigić, Pan radio/Udruženje „Lara“, fokus grupa, oktobar 2012.

sa invaliditetom uz podsticanje saosjećanja s njima i isticanje njihovih uspjeha.³⁰ Međutim, takvi medijski sadržaji nisu politički relevantni ukoliko se ne osvrću i na pitanje javnih politika prema ovoj populaciji i strukturalnih prepreka u životu određenih grupa ljudi, kao i bez ukazivanja na načine djelovanja u pravcu uklanjanja takvih prepreka.

Upravo polazeći od loših iskustava s *mainstream* medijima, proteklih nekoliko godina javljaju se inicijative koje uključuju pokretanje *online* medija namijenjenih specifičnim manjinama, odnosno određenim zajednicama ili temama³¹. Većina učesnica i učesnika u primarnom istraživanju smatra ovakve medije značajnim doprinosom u inkluziji različitih grupa i dobrim kanalom putem kojeg se mogu čuti potrebe i perspektiva manjina. Međutim, postavlja se suštinsko pitanje – koliko specijalizirani mediji, pa i specijalizirani sadržaji unutar *mainstream* medija zapravo doprinose getoizaciji ovih tema, odnosno koliko onemogućavaju stalno promišljanje odnosa manjina/većina i samih razlika. Neke od respondentica istraživanja sklonije su mišljenju da autonoman prostor za manjine, u posebnim medijima ili posebnim sadržajima unutar *mainstream* medija, nije potreban – one smatraju da to znači kako se njihov identitet svodi samo na dimenziju „manjine“, dok se u pravilu isključuju iz redovnih medijskih sadržaja, relevantnih za sve građane. Kako Milica Pešić (Media Diversity Institute) kaže:

Najgora je opcija kad medij odredi prostor za manjine, pa onda taj prostor popune nekreativni... novinari koji samo umnožavaju stereotipe i predrasude ... o tim manjinama. Svi smo umorni od onih emisija u kojima pripadnici manjina igraju i pevaju u svojim tradicionalnim kostimima i jedu svoja nacionalna jela. Pitaju li se ti novinari da li ti ljudi išta drugo rade osim što igraju, pevaju i jedu!?

Neki od sagovornika/ca sugeriraju da predstavnike/ce manjina nije potrebno uključiti u medijski prostor samo onda kada govore o svom „manjinskom“ položaju i o specifičnim pitanjima koja se tiču tih manjina, već kako kaže Jelisaveta Blagojević (Fakultet za medije i komunikacije):

...da imamo predstavnike/ce Roma i Romkinja kada je reč o obrazovanju, zdravstvu, o svim najvažnijim pitanjima. Ako nekom otvorite javni prostor tako što mu date da govori samo o jednom segmentu svog identiteta koji je ionako marginalizovan, vi zapravo samo obnavljate getoizaciju.³²

U tom svjetlu, sadržaji koji uključuju različitosti, umjesto izdvajanja u posebne kategorije, trebalo bi da budu sastavni dio kontinuiranog medijskog izvještavanja. Međutim, takve su postavke problematične s obzirom na to da bez jasnije operacionalizacije prisustva marginaliziranih grupa u medijskom izvještavanju postoji opasnost da će vidljivost marginaliziranih grupa i dalje biti neostvarena. Kao što Maja Isović (buka.com) napominje, govoriti o pojedinim grupama i temama je *potrebno, kao što je potrebno govoriti o pravima žena sve dok se ta prava ne izjednače ne samo zakonski, nego i u stvarnom životu*. Drugim riječima, potreban je smišljen, kontinuiran, pa i na neki način „poseban“ tretman manjinskih grupa, sve dok je njihov status u određenom društvu subordiniran.

³⁰ Davor Marko, medijski analitičar, intervju, novembar 2012.

³¹ Takvi su projekti npr.: www.diskriminacija.ba; www.manjine.ba; www.tocak.org, ali i www.gay-serbia.com, www.gay.hr, koji nisu vezani za određenu organizaciju, već predstavljaju platformu za određene zajednice.

³² Intervju, novembar 2012.

Prema tome, oba se pristupa čine potrebnim za unapređenje tretmana manjinskih grupa. Kako smatra Brankica Petković (Mirovni institut Ljubljana), prostor za manjinske grupe treba osigurati kako u *mainstream* medijima tako i u specijaliziranim medijima kreiranim po mjeri manjinskih grupa.

Kada je riječ o tradicionalnim medijima, neki od sagovornika ističu da je teško očekivati adekvatno uključivanje manjinskih identiteta u medijski prostor kada postoji manjak programskih obaveza medija u tom smislu. Kako napominje Brankica Petković, medijska analitičarka iz Mirovnog instituta Ljubljana: *Važno je shvatiti da će neke grupe postati medijski vidljive isključivo ako država upiše u zakon da to tako mora biti.*³³ Također, važno je spomenuti da niko od respondenata nema saznanja da institucije vlasti daju podsticaje za produkciju takvih sadržaja na *online* medijima. Iako su institucije vlasti čest izvor prihoda za različite medije, najčešća je teza da ovakvi fondovi nisu iskorišteni za promoviranje javnog interesa, a prema tome ni sadržaja koji se odnose na različitost, već se prije zloupotrebljavaju za favorizirano medijsko pokrivanje tih istih institucija vlasti³⁴.

³³ Brankica Petković, Mirovni institut, Slovenija, intervju, novembar 2012.

³⁴ Vidjeti npr. Hodžić, 2010 i Hodžić, 2013.

4.3 Profil novinara, rodna stratifikacija i simbolički značaj inkluzije predstavnika manjina u medijskim reprezentacijama

Kako je ranije spomenuto, u kontekstu teme važno je osvrnuti se i na pitanje profila novinara koji učestvuju u produkciji medijskih sadržaja. Tu se može postaviti nekoliko značajnih pitanja: da li će se situacija poboljšati ukoliko se neki/e novinarke/i specijaliziraju za 'manjinske teme'? Ili, da li novinarke/novinari pripadnici/e manjinskih grupa mogu doprinijeti poboljšanju situacije u ovom pogledu?

Prema mišljenju nekih učesnika/ca istraživanja, činjenica da jedna redakcija uključuje novinare/ke koje/i pripadaju različitim društvenim grupama može značajno doprinijeti većem prisustvu tema koje se tiču različitosti i u konačnici mijenjanju slike javnosti o određenim marginaliziranim grupama (Rada Žigić, Pan radio). S druge strane, kao što to napominje Dalibor Tanić (novinar zurnal.info): *...ne znači da ću ja, kao Rom, u svojoj redakciji pisati samo o romskim temama*, a to ne bi ni trebalo da bude uloga koja se nameće novinarima koji su pripadnici određenih manjinskih grupa.

Tatjana Rogulja (Nezavisne novine) ukazuje na fenomen rodno zasnovane stratifikacije uloga u novinarstvu u kontekstu tematskih oblasti kojima se dominantno bave žene, a kojima muškarci: *Komentari koji se bave 'visokom politikom' uvijek kao glavne aktere imaju muškarce, i muškarci (novinari) su autori. Vrlo rijetko u taj domen zalazi žena, koja u tom slučaju može da doživi komentare poput 'idi kuhaj'.*

Slična situacija postoji i kada je riječ o izboru aktera i izvora medijskih sadržaja. U vezi s ovim, potrebno je ukazati na simboličku važnost pojavljivanja „drugih“ identiteta u medijskim sadržajima, bilo u ulozi novinara i prezentatora informacija, aktera novinarskih priča ili izvora informacija, bez obzira na sadržaje medijskog izvještavanja. Kao što Tanić kaže: *neverovatno je važno da recimo udarni dnevnik u pola 8 na javnom servisu ima voditeljku ili voditelja za koje se zna, vidi da su Rom/Romkinja ili pripadaju LGBT populaciji. Toga nema.*³⁵

³⁵ Moguće je, međutim, da će pripadnici marginaliziranih grupa biti senzibilizirani i da će i sami pokazivati veći interes za izvještavanje o određenim marginaliziranim grupama. Tako, naprimjer, prema iskustvima sa prethodnih edukacija Mediacentra Sarajevo, ogromnu većinu zainteresiranih učesnika ovih edukacija čine mlade novinarke ili studentice novinarstva, dok su to vrlo rijetko studenti ili novinari. Moguće je da je ovo dijelom uvjetovano i njihovim iskustvom kao pripadnica političke manjine.

4.4 Ograničenja i potencijali *online* medija u izvještavanju o različitosti

Uloga novinara/ki kao i metode novinarskog izvještavanja drastično su se izmijenile pod utjecajem razvoja digitalnih tehnologija i *online* medija. Posebno se izmijenilo pitanje odnosa publika – medij, koji nije više linearan, već podrazumijeva i insistira na većem utjecaju publike na samu produkciju medijskog sadržaja (vidjeti Creeber i Martin 2009). Primarna je prednost *online* medija u tome što jeftinija i lako dostupna tehnologija otvara mogućnosti onima koji su do sada bili u nemilosti tradicionalnih medijskih struktura i njihovih ideologija – manjinama – da budu akteri medijskih sadržaja ili da sami, pod svojim uvjetima, kreiraju i distribuiraju medijski sadržaj koji im može pomoći u vidljivosti ili lobiranju za svoja prava (Ibid.). Produkcija sadržaja na *online* medijima u cjelini je jeftinija nego u tradicionalnim medijima.

Pored toga, kako napominje Jelisaveta Blagojević, profesorica na Fakultetu za medije i komunikacije u Beogradu, prednost *online* medija leži prije svega u instituciji komentara, kojom korisnici medijskih sadržaja postaju aktivni sudionici komunikacijskog procesa. *Online* mediji su prvenstveno interaktivni – oni insistiraju i, donekle, postoje jedino ukoliko se uspješno ostvari kontakt i razmjena sa publikom.

U ovoj procjeni potreba prije svega smo se fokusirali na web portale, koji funkcioniraju kao novinarske redakcije. Pritom prepoznajemo i potencijalni komunikacijski značaj web portala manjinskih grupa, ali i blogova, kao mjesta komunikacije određenih društvenih značenja. Ovim oblicima *online* komunikacije ipak se nećemo baviti s obzirom na to da nam je fokus na edukaciji budućih profesionalnih novinara/ki. Osim toga, postoje izvori koji sugeriraju da su web stranice manjinskih grupa, tj. organizacija mahom neaktivne,³⁶ dok blogovi još uvijek rijetko sadrže politički angažirane sadržaje³⁷.

Ipak, u skladu s novim trendovima, evidentni su pokušaji pojedinih medija da, prvenstveno putem *online* platformi i *online* komunikacije, podstaknu građansko novinarstvo. Kako napominje Marija Simanić Arnautović, novinarka Radija Slobodna Evropa: *Na Radiju Slobodna Evropa odnedavno imamo sekciju 'Vaša priča', u kojoj pozivamo publiku da šalje svoje fotografije, zapise, videouratke.* Međutim, kultura građanskog novinarstva tek se počinje razvijati, pa je učešće građana još uvijek samo povremeno, posebno kada je riječ o društveno-politički relevantnim temama³⁸. Kako Arnautović kaže: Za nekoliko mjeseci dobili smo samo dvije priče.

Još jedna prednost koju naglašavaju učesnici/ce fokus grupa jeste prednost konvergencije, odnosno mogućnosti kombiniranja jedne priče u nekoliko različitih medijskih formi, čime se značajno doprinosi njenom kvalitetu i boljoj komunikaciji sa publikom. Sama po sebi, *online* publika voli kratke i dinamične sadržaje i nema previše strpljenja za duge pisane sadržaje. Dodatnu prednost *online* medija neki vide i u tome što oni prvenstveno imaju mlađu publiku, a time i publiku do koje se ne može značajno doprijeti putem tradicionalnih medija.

Pa ipak, kako sugeriraju ranije spomenuti izvori, mogućnosti za različite marginalizirane/manjinske grupe ili teme koje se nude, posebno u kontekstu razvoja *online* medija u Bosni i Hercegovini, još uvijek se slabo koriste u praksi. Najčešće se čitava priča svodi na nekoliko portala, čiji su sadržaji

³⁶ Manjine i mediji na Zapadnom Balkanu, str. 41.

³⁷ Džihana, Ćendić, Tahmaz, 2012, str. 44–45.

³⁸ Vidjeti Jusić i Hodžić, 2010, str. 99–102.

usko specijalizirani, bez strategije razvoja, jasne politike ili mogućnosti samoodržanja (vidjeti Dekić, u Hodžić i Jusić 2010; Pelizzer 2011). Kada je riječ o specijaliziranim medijima, uglavnom o spomenutim *online* medijima, njihov je domet još uvijek ograničen s obzirom na relativno mali broj korisnika/ca, a postavlja se i pitanje njihove finansijske (ne)održivosti – najčešće su to projekti koji traju koliko i fondovi, bez jasne perspektive za samoodrživost. Milivojević smatra da moraju postojati neke vrste podsticaja za proizvodnju ovakvih medijskih sadržaja, kao što su stipendiranja ovakvih istraživačkih priča, odnosno raspisivanje različitih konkursa koji nude finansijsku podršku (ili nagradu) novinarkama i novinarima zainteresiranima da rade na ovim temama – ona specifično spominje nagradu Srđan Aleksić³⁹.

Brzina *online* medija uvjetuje i hiperprodukciju sadržaja, što dodatno utječe na nedostatak kapaciteta samih redakcija, posebno kada je u pitanju izvještavanje o različitostima. Medijske kuće rijetko ulažu u strateški i razvoj kapaciteta u ovom smjeru, a redakcije su usmjerene (isključivo) na „pokrivanje“ ključnih svakodnevnih događaja i bavljenje onim što se u sferi javne politike označava kao „ozbiljan“ problem. Kada je riječ o manjinama i različitostima – teme vezane za ova pitanja rijetko su među prioritetima na političkoj agendi. Prema tome, prisutan je nedostatak kapaciteta unutar medija za kontinuirano i sistematično izvještavanje o temama koje se tiču različitosti. Milkica Milojević, dugogodišnja novinarka iz Banje Luke, smatra da pod pritiskom tržišta malo redakcija može sebi dozvoliti izostajanje zbog edukacija ili finansiranje produkcije skupih reportaža o ovom problemu. Mirna Duhaček, urednica portala depo.ba iz Sarajeva, također navodi:

Boljka online medija je što su redakcije vrlo male, što su to brzi mediji, moramo da odmah reagujemo, imamo vrlo malo prilika da se bavimo nekim ozbiljnim temama, a to svakako jesu ozbiljne teme.

Institucija komentara ima i negativnu stranu utoliko što su komentari publike često negativni i nerijetko uključuju govor mržnje usmjeren prema pripadnicima/ama marginaliziranih grupa. Vijeće ministara Vijeća Evrope na sljedeći način definira govor mržnje:

„To su svi oblici izražavanja koji šire, podstiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje, zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminaciju i netrpeljivost spram manjina, migranata i osoba imigrantskog porijekla.“ (Dodatak Preporukama No R (97)20 Vijeća ministara o govoru mržnje, usvojen 1997)

Prema pravnim kvalifikacijama, govor mržnje uključuje onaj govor koji promovira nasilje prema pripadnicima određenih društvenih grupa, ali standardi za utvrđivanje takvog govora još uvijek su predmet kontroverzi. Međutim, govor mržnje u širem smislu uključuje i suptilnije oblike simboličkog nasilja zasnovanog na različitim ideološkim matricama koje uključuju odnose moći. Govor mržnje, prema tome, uključuje i strategije isključivanja i subordinacije pojedinih identiteta. Pritom je teško utvrditi jasnu granicu između govora mržnje i drugih oblika simboličkog isključivanja. Šta ćemo podrazumijevati pod govorom mržnje zavisi i od društveno-historijskoga kontesta i kontekstualnih značenja govora. Jedna od dominantnih strategija isključivanja u bosanskohercegovačkom kontekstu prvenstveno proizlazi iz nacionalističke ideologije ojačane kroz ratno naslijeđe, gdje su simbolički isključeni svi oni koji se ne uklapaju u idealnu viziju etno-nacionalnih identiteta.⁴⁰

³⁹ Konkurs Helsinškog parlamenta građana Banja Luka i Fondacija „Cure“, vidjeti više [ovdje](#).

⁴⁰ Vidjeti npr. Cvjetičanin, Sali-Terzić i Dekić 2010.

S obzirom na to da sadržaj *online* medija još uvijek najvećim dijelom stoji izvan dometa postojećih mehanizama (samo)regulacije, ovi su mediji i poligon za izražavanje onih mehanizama isključivanja drugih koji su već, manje ili više latentno, prisutni u društvu. Neprimjeren govor i govor mržnje u komentarima korisnika predstavlja veliki problem, kome portali pokušavaju da stanu na put konstantnom administracijom i uklanjanjem neadekvatnih sadržaja ili/i obavezom registriranja pod punim imenom i prezimenom.

I na kraju, još jedna ključna prepreka jesu neadekvatne prakse i predrasude među samim novinarima/kama, kako u tradicionalnim tako i u *online* medijima. Novinari/ke i urednici/ce nisu imuni na stereotipe i predrasude, te kroz medijske sadržaje u nekim slučajevima marginaliziraju određene grupe. Kao što kaže jedna od naših sagovornica, jezik koji sami/e novinarke/i koriste u svojim tekstovima često nedvosmisleno podstiče mržnju, pa i opravdava i podstiče napade na određene zajednice. U ovom kontekstu posebno se spominju romska i LGBTIQ zajednica:

Možete primijetiti kada čitate pojedine tekstove, tačno se osjeti u tekstu da postoje određeni stereotipi prema gay populaciji. I to je priča o potrebi za edukacijom, od novinara koji piše pa do urednika.⁴¹

Praktično svi/e respondenti/ce primarnog istraživanja smatraju da je jedan od ključnih koraka ka unapređenju pluralizma medija i adekvatnijoj inkluziji najrazličitijih identiteta upravo edukacija novinara i njihova senzibilizacija prema pitanjima vezanim za različitosti.

⁴¹ Tatjana Rogulja, web izdanje *Nezavisnih novina*, fokus grupa, oktobar 2012.

4.5 Edukacija o medijskom predstavljanju različitosti

Edukacija na ovom polju do sada je uglavnom organizirana kao neformalni program različitih medijskih organizacija ili nevladinih organizacija/udruženja koje rade na unapređenju položaja određenih manjinskih grupa. Prema tome, ne može se reći da postoji jedinstven, strateški, jasno strukturiran i kontinuiran pristup edukaciji vezanoj za medije i različitosti, niti su jasni efekti dosadašnjih edukacija u ovoj oblasti. Kvalitet univerzitetskog obrazovanja novinara često se dovodi u pitanje, posebno zbog nedostatka praktičnih iskustava studenata.⁴² Agenda civilnog sektora dominantno zavisi od aktuelnih donatorskih sredstava, čime je otežan strateški razvoj edukacijskih programa. Učesnici/ce istraživanje slažu se da je ovakav vid edukacije neophodan, kao i da bi ove teme trebalo uključiti u programe formalnog novinarskog obrazovanja (na fakultetima). Neki/e su naglasili/e potrebu bolje saradnje između medija, civilnog sektora i fakulteta, ali i potrebu da se izvrši pritisak na fakultete da zaista budu nosioci ove inicijative.

U prethodnim poglavljima istražili smo društvene potrebe za sadržajem koji se tiče različitosti, kao i mogućnosti za produkcijom takvih sadržaja u *online* okruženju. U nastavku ćemo ponuditi odgovore na još neka ključna pitanja: Zbog čega je, prema shvatanju ključnih aktera, važno vršiti ovu vrstu edukacije? Koliko je među budućim novinarima/kama razvijen interes za učešće u takvoj edukaciji? Koji je najbolji koncept i način organizacije takvih edukacijskih programa?

Kako sugeriraju respondenti/ce istraživanja, potreba za edukacijom medija na ovu temu proizlazi, prije svega, iz odgovornosti koju mediji imaju u smislu informiranja javnosti, pluralizacije medijskih sadržaja i omogućavanja vidljivosti i adekvatnog uključivanja različitih identiteta u medijski prostor. Pri tome, kako to napominje Lejla Turčilo, profesorica na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, edukacija mora uključiti i uredničke strukture i novinarke/e, podstići profesionalnost, odgovornost, ali i svijest da se takvi sadržaji moraju objavljivati bez obzira na njihovu (ne)komercijalnu vrijednost.

Učesnici fokus grupa i intervjuja mahom smatraju da studenti nakon fakulteta nisu adekvatno osposobljeni za praktičan novinarski rad i razumijevanje društvenih fenomena. Kako sugeriraju učesnici istraživanja, kroz formalno obrazovanje novinara ne podstiče se njihova radoznalost, kreativnost i interes za istraživanje društvenih fenomena, već u najboljem slučaju studenti samo savladavaju osnovne novinarske tehnike i alate. Razumijevanje i medijsko izvještavanje o temama koje se tiču različitosti uglavnom nije dio univerzitetskih programa, kao ni upoznavanje sa terminologijom vezanom za određene društvene grupe. Kako kaže Anamarija Jelonić (bljesak.info):

Iskreno, na fakultetu nisam bila upoznata sa terminologijom. Dok nisam počela raditi, nisam obraćala pozornost na to kad se u naslovu stavi romsko dijete. To se ne uči apsolutno na fakultetima, niti igdje.

Uz to, sekundarni izvori i dosadašnja iskustva Mediacentra Sarajevo pokazuju da studentima novinarstva još uvijek nedostaje praktičnih vještina i iskustava u medijskoj – i posebno multimedijalnoj – produkciji, iako se na pojedinim univerzitetima uvodi i obaveza stažiranja tokom završne godine studija.⁴³ Tri studenta/ice novinarstva/komunikologije koji/e su učestvovali/e u anketiranju spontano navode nedostatak prakse kao jedan od glavnih nedostataka u formalnom obrazovanju.

⁴² Tako npr. Media Sustainability Index (MSI), Irex, pokazuje da je formalno obrazovanje novinara jedan od najslabije razvijenih indikatora razvoja medijskog sektora.

⁴³ Hodžić, 2013, str 34.

Studenti u cjelini smatraju da formalna edukacija ne zadovoljava u potpunosti potrebe, niti priprema buduće novinarke/e za izvještavanje o temama/perspektivama vezanim za različitosti. Od ukupno 105 studenata/studentica koji/e su popunili/e anketni upitnik, 52,38% njih smatra da formalna edukacija ne pruža dobar osnov za „pokrivanje“ ovih tema na *online* medijima, dok 10,48% njih nije sigurno da li je to tako.⁴⁴

Kao ono što nedostaje formalnim edukacijskim projektima, studenti navode:

- osvještavanje o stereotipima i predrasudama (navodi 54,3% studenata/ica)
- edukacija o medijskoj produkciji u *online* medijima (navodi 27,7% njih)
- upoznavanje sa konceptima o različitosti i medijskoj reprezentaciji (navodi 15,2% njih)
- kombinacija jednog od prethodna tri odgovora (28,6%)
- nešto drugo (1,9%)

Pored navedenog, učesnici/ce fokus grupa i intervjuirani akteri sugeriraju da nije dovoljno da se na treningu objasni odgovarajuća terminologija, prosljede kontakti potencijalnih izvora ili nauči tehnika korištenja kamere. Neki/e od učesnika procjene potreba imaju iskustvo u mentorskom, odnosno trenerskom radu, i napominju da koliko god da je bitno raditi sa mladim ljudima na osnovama novinarstva i tehnikama, mnogo je bitnije podstaći ih na razmišljanje o tome što pišu:

*Nije moje bilo da kažem: e, ovako ćeš pisati o njima, već da je podstaknem da u sebi otkrije tu neku drugost i različitost.*⁴⁵

Oni/e koji/e su na početku svoje karijere, moraju prije svega da promišljaju šta znači ‘različitost’ u društvu u kojem žive; koja je njihova uloga i odgovornost u promicanju vrijednosti različitosti, a u konačnici, kako je to kolegica Rada Žigić formulirala, da shvate kako je:

*...učenje i razumijevanje problema marginalizacije osnov za bavljenje političkim novinarstvom, jer nisu se ljudi sami marginalizovali, već ih je politika marginalizovala.*⁴⁶

Edukacija svakako treba uključivati rad na osvještavanju vlastitih predrasuda među učesnicima/ama, što je neizbježan dio svakog kognitivnog obrasca. Tako Milica Pešić smatra da bi prepoznavanje vlastitih predrasuda među učesnicima trebalo biti osnovni zadatak edukacijskih projekata:

Predrasude u novinarstvu nas sprječavaju da vidimo stvarne ljude, pojedince, iza tih predrasuda. Ako se makar toliko nauči na kursevima, radionicama, seminarima, i to je dosta za početak!

I na kraju, pojedine respondentice istraživanja ukazale su na potrebu za kontinuiranim djelovanjem u edukaciji novinara i budućih novinara kako bi se postigli jasni efekti. Kako navodi Radmila Žigić (Pan radio):

*Teško je procijeniti efekte tih edukacija – negdje se ogлуše, negdje se odbije, negdje vidite uspjeh i promjene... treba raditi non-stop.*⁴⁷

⁴⁴ Kada razdvojimo ove dvije varijable, 46,67% ispitanika smatra da formalno obrazovanje ne pruža dobar osnov za izvještavanje o različitostima, 12,38% ne zna/nije sigurno, a preostalih 40,95% smatra da formalno obrazovanje pruža dobar osnov za bavljenje ovim temama; s druge strane, 36,2% studenata smatra da formalno obrazovanje ne pruža dobar osnov za rad na *online* medijima, 1,9% nije sigurno, a 61,9% smatra da formalno obrazovanje pruža dobar osnov za rad na *online* medijima.

⁴⁵ Dalibor Tanić, Žurnal/tocak.com, fokus grupa, septembar 2012.

⁴⁶ Radmila Žigić, Pan radio/Udruženje „Lara“, fokus grupa, oktobar 2012.

⁴⁷ Radmila Žigić, Pan radio/Udruženje „Lara“, fokus grupa, oktobar 2012.

4.5.1 Studentska perspektiva – interes za izvještavanje o različitostima

Anketa je provedena među 105 studenata žurnalistike/komunikologije u Bosni i Hercegovini⁴⁸. Kao i sagovornici u intervjuima, velika većina studenata, tj. 93,3% njih, prepoznaje važnost izvještavanja o marginaliziranim grupama i različitostima⁴⁹.

Rezultati također pokazuju da velika većina ispitanih studenata i studentica (93,3%)⁵⁰ želi učestvovati u edukaciji o novim medijskim tehnologijama, premda se nešto manji procenat izjašnjava da bi ubuduće željeli/e raditi na *online* medijima (75,24%).⁵¹ Slično tome, broj onih koji/e bi učestvovali/e u edukaciji na temu različitosti veoma je visok (91,4%) i veći je od procenta onih koji/e bi željeli/e da se kroz profesionalni angažman bave izvještavanjem o marginaliziranim grupama (53,3%)⁵². To bi moglo značiti da studenti kroz edukaciju još uvijek istražuju vlastita interesovanja.

U cjelini, velika većina studenata (88,57%; N=105) istovremeno izražava interes za obje vrste edukacije – o novim medijima i o marginaliziranim grupama, što u budućnosti može ohrabriti razvoj tako koncipiranih edukacija. Također, omjer onih koji/e su izrazili/e želju da se bave pitanjima vezanim za različitosti, a u isto vrijeme žele biti angažirani na *online* medijima veoma je značajan. U narednoj su tabeli predstavljeni odgovori studentica/studenata o njihovom interesu za angažman na *online* medijima i za angažman koji se tiče izvještavanja o različitosti.

Da li biste u budućnosti željeli biti angažirani kao novinar/ka na online medijima?			
	DA	NE	NE ZNAM
Da li biste se u budućnosti željeli baviti novinarskim izvještavanjem o pitanjima vezanim za različitosti i manjinske grupe?	49	3	4
	12	4	3
	18	3	9

Navedeni indikatori pokazuju da ne samo da postoji društvena potreba, već i značajan interes studentske populacije za bavljenje ovim temama na *online* medijima. Stoga možemo zaključiti da bi edukacija koja bi odgovorila na ovaj značajni inicijalni interes mogla doprinijeti pozitivnim pomacima u medijskom izvještavanju o različitostima u bliskoj budućnosti.

Ono što zabrinjava, a tiče se neformalne edukacije na ovom polju, jeste činjenica da većina respondenata/respondentica ne zna da li postoje edukacijski programi vezani za različitosti (57,14%), odnosno vezani za *online* medije (58,1%). Tek 14,2% ispitanika/ca zna za bilo kakvu dodatnu edukaciju o medijskom izvještavanju o marginaliziranim grupama⁵³. S druge strane, 18,1% njih upoznato je sa dodatnom edukacijom koja je vezana za *online* novinarstvo, pri čemu većina spominje edukacijske aktivnosti Mediacentra Sarajevo⁵⁴.

U vezi sa konceptom i metodologijom edukacije koja se tiče izvještavanja o različitostima studenti/ce su naveli/e nekoliko značajnih preporuka. One su, zajedno sa preporukama proizišlim iz cijelog istraživanja, predstavljene u šestom poglavlju.

⁴⁸ Od toga 34 sa druge godine studija, a ostali sa viših godina studija.

⁴⁹ 2,9% njih to ne smatra važnim, a preostalih 3,8% odgovorilo je sa „ne znam, nisam siguran“.

⁵⁰ 3,8% nije zainteresirano, a 2,9% nije sigurno da li je zainteresirano ili ne.

⁵¹ 9,52% odgovara sa „ne“, a njih 15,24% odgovara sa „ne znam“.

⁵² 18,1% nema takva interesovanja, 28,6% respondenata ne zna/nije sigurno.

⁵³ Od toga njih 7 spominje edukacije Mediacentra Sarajevo, jedno spominje projekt Mediacentra Točak, a po jedno edukacije Vijeća za štampu, organizacije XY i „Ona u BiH“, dok ostali nisu imenovali edukacije i organizacije koje ih realiziraju.

⁵⁴ Od 19 studenata koji znaju za postojanje ovakvih edukacija, 12 spominje edukacije Mediacentra, a po jedno spominje i edukacije organizacije „Apriori komunikacije“ i PR „Arena International“, „Ona u BiH“, te Vijeća za štampu (Škola medijske etike).

5. Edukacija o izvještavanju o različitostima – zaključci

Svi respondenti istraživanja, uključujući predstavnike/ce *online* medija, studente/ice, eksperte/ice i predstavnike/ice nevladinih organizacija koji se bave medijima prepoznaju važnost edukacije novinara u smislu izvještavanja o različitostima. Prema mišljenju učesnika primarnog istraživanja, takva će edukacija doprinijeti boljem tretmanu različitosti u medijima. Međutim, uvidi iz primarnog istraživanja također upućuju na pretpostavku da će puni efekat edukacije biti moguć samo ukoliko se budu razvijale podsticajne politike i prakse produkcije ovih sadržaja u medijima (posebno kada je riječ o javnim emiterima) kroz programske obaveze, subvencije i fondove za ovakve sadržaje, te ako bude postojao monitoring, javna debata i kritika djelovanja medija u ovom smislu. Pritom se smatra važnim i učešće pripadnika manjinskih grupa u razvoju politika i u produkciji medijskih sadržaja, kao moguća osnova boljeg predstavljanja potreba manjinskih grupa, ali također i s obzirom na simboličku vrijednost uključivanja manjinskih identiteta u medijske institucije i u produkciju i prezentaciju medijskih sadržaja. Paralelan strateški razvoj javnih politika u ovoj oblasti omogućio bi da znanja i vještine stečene kroz edukacijske programe budu kontinuirano primijenjene u novinarskoj praksi, umjesto da budu povremena pojava u uvjetima ograničenih resursa i pritisaka medijskog tržišta.

Na potrebu za razvojem edukacijskih programa koji se tiču medijskih sadržaja i različitosti upućuju sekundarni izvori koji govore o lošim novinarskim praksama i predrasudama. Učesnici/ce primarnog istraživanja također prepoznaju potrebu za ovakvom edukacijom s obzirom na manjkave aktuelne medijske prakse i nedostatak edukacije u ovom pravcu u okviru postojećih programa formalnog i neformalnog obrazovanja. Edukacijski bi programi pritom, prema sugestijama učesnica/ka, trebalo da razvijaju znanja i vještine, ali prije svega interes i promišljanje o društvenim pojavama uzevši u obzir različite dimenzije društvenih razlika. Osim što postoji jasna potreba, primarno istraživanje pokazuje da postoji i značajan interes različitih aktera u medijskom sektoru, uključujući i studente/ice novinarstva, za razvojem kapaciteta i praksi kada je riječ o izvještavanju o različitostima, posebno na *online* medijima.

Uvidi iz istraživanja sugeriraju da je potrebno omogućiti ne samo specijalizirane medije i specijalizirane programe koji se tiču različitosti, već i različite identitete i perspektive uključiti u redovne medijske sadržaje *mainstream* medija. Prema tome, u kontekstu edukacijskih programa, potrebno je osvrnuti se na oba navedena pristupa i preispitati različite načine na koje uključiti višestruke identitete i sadržaje u medijski prostor, a da se pritom izbjegnju dugoročni negativni efekti isključivo 'specijaliziranih medija', 'specijaliziranih novinara/ki', i „specijaliziranih sadržaja“.

Zaključak je također da je potrebno preispitati čestu pretpostavku među medijskim profesionalcima prema kojoj ne postoji dovoljno interesa među građanima/kama za sadržaje koji se tiču različitosti. Postoje primjeri koji pokazuju da takvi sadržaji imaju značajnu publiku i da mediji koji se profiliraju u pravcu produkcije sadržaja koji supstancijalno uključuju različitosti mogu imati uspjeha i u poslovnom smislu. U konačnici, ne postoje istraživanja medijske publike koja bi mogla dati pouzdan odgovor na pitanje njihovog stvarnog interesa. Prema tome, istraživanja medijske publike potrebna su za pouzdane zaključke o interesu publike. Međutim, kako sugeriraju neki od respondenata, kvalitetnim, kreativnim i zanimljivim načinima produkcije i prezentacije, sadržaji koji uključuju različitosti u pravilu će izazvati značajan interes publike.

Prema sugestijama respondenata, medijski sadržaji koji su relevantni u kontekstu različitosti nisu i ne moraju uvijek biti sadržaji od posebnog interesa samo za pojedine grupe građana, već mogu

biti relevantni za širu društvenu javnost. Prema tome, uloga edukacije trebala bi biti da podstakne razmišljanja i prakse u kojima bi koncept različitosti bio dio svakodnevnih novinarskih praksi, kako u produkciji redovnih sadržaja u *mainstream* medijima tako i u produkciji sadržaja u emisijama i medijima specijaliziranim za izvještavanje o različitostima i manjinskim grupama. Time bi se postigao i kontinuitet u izvještavanju umjesto dominantnog „prigodničarskog“ izvještavanja, koje je dio aktuelnih medijskih praksi.

I na kraju, uvidi iz primarnog istraživanja također pokazuju kako je u edukacijama za (buduće) novinare/ke potrebno ukazati na potrebu da se izbjegnu homogene medijske predstave o pojedinim grupama. To znači da je, s jedne strane, potrebno izbjeći isključivo predstavljanje određenih identiteta u negativnom kontekstu, a, s druge strane, i paternalistički stav i isključiv fokus na pozitivne „ljudske“ priče. Potrebno je uključiti najrazličitije vrste priča i identiteta i pri izvještavanju uvijek nastojati istražiti društveno-politički kontekst i strukturalne faktore koji su povezani sa datim pričama i identitetima.

Na kraju, sve ovo ide u prilog razvoju edukacije za produkciju medijskih sadržaja koji se tiču različitosti. Takva bi edukacija trebala osposobiti buduće novinare za kvalitetnu produkciju medijskih sadržaja koji će biti od interesa za medijsku publiku. Osim toga, ona bi trebala razviti senzibiliziranost za različitosti u najširem smislu i (buduće) novinare/ke ohrabriti na promišljanje o gore navedenim pitanjima.

6. Edukacija o izvještavanju o različitostima – preporuke

Pažljivo odrediti konceptualni pristup u edukaciji o izvještavanju o marginaliziranim grupama, uključujući:

- **Definiranje ciljeva edukacije** – Ključno je pitanje kako u medijskom prostoru želimo predstaviti različitosti? Da li je cilj određenog edukacijskog programa da stvara ‘specijalizirane novinare/ke’ i sadržaje ili želimo da kroz program ukažemo na to kako se ova pitanja mogu integrirati u svakodnevno izvještavanje, kroz gotovo svaku temu kojom se bavimo? Ili je potrebno primijeniti oba ova pristupa, te s jedne strane insistirati na predstavljanju specifičnih interesa, potreba i društvene pozicije određenih grupa, a s druge strane različite identitete i perspektive uključiti u svakodnevno izvještavanje⁵⁵.
- **Kontekstualizaciju priča i propitivanje javnih politika prema određenim grupama** – Treba insistirati na tome da se svaki problem, svako pitanje kojim se bavimo mora sagledati u širem društvenom i političkom kontekstu, a ne da ga posmatramo kao izolirani fenomen (studentica 3. godine žurnalistike iz Tuzle). To znači da je potrebno ispitati kontekstualne faktore i politike koje dovode do subordiniranog položaja pojedinih identiteta – npr., temu poput prosjačenja nemoguće je sagledati bez ukazivanja na strukturalne faktore koji dovode do ovih oblika ponašanja. Dok se kroz „ljudske priče“ može ukazati na značajne probleme, one ne trebaju biti predstavljene izolirano i površno, niti su one obavezan način medijskog izvještavanja o subordiniranim grupama. Određene teme mogu se obraditi i bez ‘ljudske priče’, kao i bez potencijalno opasnog javnog izlaganja pripadnika/ca pojedinih grupa. Izvori se mogu naći u političkim, vjerskim, ekonomskim centrima moći, javnim institucijama, pa čak i u simuliranim ili testnim situacijama.
- **Osvještavanje dominantnih stereotipa i predrasuda** o određenim zajednicama/pitanjima među novinarima/kama. U ovom smislu, najčešće se spominju: žene, etničke manjine, posebno Romi, stare osobe, osobe sa invaliditetom, LGBTIQ zajednica itd. S tim u vezi, treba ukazati i na važnost izbora senzibilizirane terminologije i društveno korektnog i afirmativnog jezika u izvještavanju o različitostima. Prema tome, potrebno je osvrnuti se na ulogu jezika u predstavljanju i marginalizaciji pojedinih grupa. Osim toga, potrebno je ukazati na potrebu da se izbjegnu homogene medijske predstave o pojedinim grupama. To znači da je, s jedne strane, potrebno izbjeći isključivo predstavljanje određenih identiteta u negativnom kontekstu, a, s druge strane, i paternalistički stav i isključiv fokus na pozitivne „ljudske“ priče, te da je u medijske sadržaje potrebno uključiti najrazličitije priče i perspektive.
- **Predstavljanje (pozitivnih i negativnih) praksi u novinarstvu** – Važno je otvoriti ovu temu jer studenti/ce moraju promišljati o tome šta nije dobro u medijskom pristupu različitostima, šta se može i treba popraviti, te na kraju moraju biti svjesni svoje profesionalne odgovornosti prema javnosti kada su u pitanju ove teme. Treba ukazati na opće prakse medija u ovom smislu, ali i na zamke u koje mediji upadaju kod izvještavanja o različitostima – getoizacija, esencijalizacija identiteta pripadnika manjinskih grupa, isključivanje iz „redovnog“ medijskog izvještavanja, ‘prigodničarsko izvještavanje’ ograničeno samo na određene praznike, jubileje, folklorizaciju manjina u javnom prostoru itd.

⁵⁵ Postoje različiti pristupi kojima se postiže uključivanje marginaliziranih grupa. Tako Milica Pešić navodi primjer Channel 4, kao nacionalne televizije koja je licencirana za programe koji se tiču različitosti, čiji su pojedini programi neki od najgledanijih. Neke od strategija koje oni koriste su subverzivne, ali ne uključuju tematiziranje određenih manjinskih identiteta: „tek kad zavolimo junake... otkrijemo da su gay ili pripadaju nekoj ‘čudnoj vjerskoj zajednici’“. Manjinski identiteti u takvim bi se pristupima mogli „uvući“ u svakodnevne sadržaje, što po sebi ima funkciju „normalizacije“ ovih grupa.

- **Online mediji i različitosti** – Važno je ukazati na prednosti, mogućnosti koje digitalni mediji nude za iniciranje diskusije i podsticanje građanske participacije kada su u pitanju različitosti i manjine, ali i na nedostatke *online* medija kada su ove teme u pitanju (prisustvo diskriminatornog i govora mržnje), te mogućnosti njihovog prevazilaženja.

- **Ukazati na temeljne pojmove i prava kada su u pitanju manjine/različitosti** – Ovo ne podrazumijeva prepričavanje i prezentaciju konvencija ili preporuka, već podsticanje rasprave i promišljanje nekih važnih pojmova i kategorija, poput ‘manjine/većine’, ‘diskriminacije’, ‘društvene norme’, ‘javnosti’, ‘slobode govora’, ‘govora mržnje’ itd.

- **Razvijati svijest o tome da programi koji se tiču različitosti nisu obavezno i oni koji su manje zanimljivi za javnost** – S obzirom na to da nema pouzdanih podataka koji to potvrđuju, treba podstaći kvalitetnu produkciju i zanimljivu prezentaciju ovih sadržaja prije nego se od produkcije odustane zbog neispravne pretpostavke o manjku interesa javnosti.

Preporuke koje se tiču forme i edukacijskih tehnika:

- Insistiranje na praktičnom iskustvu u pravljenju novinarskih priča vezanih za različitosti, bilo u kontekstu samog treninga bilo u nekoj formi stažiranja na različitim *online* medijima. Kako jedan student/ica treće godine studija iz Banjaluke navodi, takvi bi treninzi „uključivali studente širom Bosne i Hercegovine, koji bi mogli da praktično rade na temama o marginalizovanim grupama“.

- Podsticanje diskusija, rasprava, rad u manjim timovima – ne treba insistirati na prezentacijama ili predavanjima, već na metodama koje će uključiti razgovore i ‘izbacivanje na površinu’ svih tema i pitanja – uključujući i ona koja u sebi često sadrže predrasude, neznanje ili stereotipe. Preporučuje se uključivanje kako razgovora i diskusija sa predstavnicima/ama manjinskih grupa/marginaliziranih tako i upućivanje na relevantnu literaturu.

- Podsticanje angažmana učesnika, npr. kroz mogućnost da se objave najbolje priče nastale tokom edukacijskog programa.

- U vezi s trajanjem edukacije sugestije su različite i uključuju sedmodnevne edukacije, češću organizaciju kraćih prezentacija na ovu temu na fakultetima, a dva studenta preporučuju i da se ovakve edukacije organiziraju *online*, u formi webinaru. Još jedna studentica sugerira da bi edukacije trebalo da se u određenoj formi nastavljaju kroz duži period. Pojedini predstavnici *online* medija smatraju da je potrebno održati kontinuitet edukacija u vezi sa aktivnim uvažavanjem različitosti i njihovim adekvatnim tretmanom u medijskim sadržajima.

Bibliografija

- Brown, W. 2006. *Regulating Aversion*, Princeton University Press, Princeton, Woodstock.
- Cottle, S. 2000. (ur.) *Ethnic Minorities and the Media: Changing Cultural Boundaries*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia.
- Creeber G., Martin R. 2009. (ur.) *Digital Cultures: Understanding New Media*, Open University Press, Maidenhead, New York.
- Cvjetičanin, T., Sali-Terzić, S., i Dekić, S. 2010. „Strategije isključivanja: govor mržnje u bosanskohercegovačkoj javnosti“, Mediacentar Sarajevo. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 6. maja 2013).
- De Varennes, F. 2001. „The Linguistic Rights of Minorities in Europe“. U: Trifunovska, S. i De Varennes, F. (ur.) *Minority Rights in Europe: European Minorities and Languages*, TMC Asser Press, The Hague.
- Downing, J. i Husband, Ch. 2005. *Representing Race: Racism, Ethnicity and the Media*. Sage Publications. London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Džihana, A., Čendić, K., Tahmaz, M. 2012. „Mapping Digital Media: Bosnia and Herzegovina“, Open Society Foundations. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 6. maja 2013).
- Gomien, D. 1992. „Pluralism and Minority Access to Media“. U: Rosas, A., Helgesen, J. i Goodman, D. (ur.) *The strength of diversity: Human rights and pluralist democracy*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston.
- Gordon, P., Rosenberg, D. 1989. *Daily Racism: The Press and The Black People in Britain*, The Runnymede Trust, London.
- Hodžić, S. 2013. „Media Sustainability Index (MSI): Bosnia and Herzegovina“, Irex. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 13. aprila 2013. godine).
- Hodžić, S. 2010. „Pod pritiskom: Izvještaj o stanju medijskih sloboda u Bosni i Hercegovini“, Mediacentar Sarajevo. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 13. aprila 2013. godine).
- Hodžić, E. i Jusić, T. 2010. Na marginama: *Manjine i mediji u jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 13. aprila 2013. godine).
- Holt, S. i Packer, J. 2001. „OSCE Developments and Linguistic Minorities“, *International Journal on Multicultural Societies*, 3/2.
- Horozović, T., Đurković, S. i Dekić, S. 2006. „Analiza terminologije koja se odnosi na LGBTIQ populaciju u štampanim medijima u Bosni i Hercegovini“, Udruženje Q Sarajevo. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 13. aprila 2013).
- Jakubowicz, K. 2004. „Persons Belonging to National Minorities and the Media“, *International Journal on Minority and Group Rights*, 10.
- Majstorović, D. 2011. „Kako su mediji vidjeli banjalučke pedere“, objavljeno na web portalu BUKA. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 6. maja 2013).
- „Manjine i mediji na Zapadnom Balkanu“ 2012. Media plan institute, Novosadska novinarska škola, Škola za novinarstvo i PR. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 6. maja 2013).
- Maneri, M. i Ter Wall, J. 2005. „The Criminalisation of Ethnic Groups: An Issue for Media Analysis“, *Qualitative Social Research*, 6/3. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 13. aprila 2013).
- Mc Gonagle, T. 2006. „Comments on the Report on Access of National Minorities to the Media: New Challenges“. Komitet eksperata za pitanja zaštite manjina, DH-MIN (2006) 016, Strasbourg.
- Mc Gonagle, T., Davis Noll, B. i Price, M. (ur.) 2003. „Minority language related broadcasting and legislation in the OSCE“, Programme in Comparative Media Law and Policy, PCMLP, University of Oxford and the Institute for Information law (IvIR), University of Amsterdam. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 13. aprila 2013).
- Melischek, G. i Seethaler, J. 2008. „Media and International Relations: an attributional analysis of in-group and out-group perceptions in European press coverage of the 2004. U.S. presidential election“. *American Journal of Media Psychology I*.
- Milkie, M. A. 2002. „Contested Images of Femininity. An Analysis of Cultural Gatekeepers Strugles with the 'Real Girl' Critique“. *Gender and Society*, 16/6.
- Moranjak-Bamburać, N., Jusić, T. i Isanović, A. (ur.) 2006. *Stereotipizacija: predstavljanje žena u štampanim medijima u jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Mediacentar Sarajevo.
- Pellizzer, V. 2011. „Is Online Media an Ally for Social Justice? Trapped between hate and inflammatory speech“ Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu. U: *Global Information Society Watch – Internet rights and democratisation*. Association for Progressive Communications (APC) and Humanist institute for cooperation with developing countries (Hivos). Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 30. maja 2013).
- Ross, K. 2007. „The journalist, the housewife, the citizen and the press: Women and men as sources in local news narratives“. *Journalism*, 8/4.
- Silverstone, R. i Georgiou, M. 2005. „Editorial Introduction: Media and Minorities in Multicultural Europe“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31/3.
- Struckman, S. 2006. „The Veiled Women and Masked Men of Chechnia: Documentaries, Violent Conflict and Gender“. *Journal of Communication Inquiry*, 30/4.
- Ter Wal, J. (ur.) 2002. „Racism and cultural diversity in the mass media. An overview of research and examples of good practice in the EU Member States 1995-2000“, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 13. aprila 2013).
- Tuller, D. 2002. „Reporting Diversity Manual“, London: Media Diversity Institute. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 6. aprila 2013).
- Van Dijk, T. 1991. *Racism and the Press*. Routledge, London – NewYork.
- Van Dijk, T. 2000. *Ideology*. Sage Publications, London.
- Van Slike, T., Richstad, J., Bryson, J. Jr., Sammye R. 1989. „Hispanic Americans in the news in two Southwestern cities“. *Journalism Quarterly*, 66.
- Volčić, Z. i Džihana, A. (ur.) 2011. Mediji i nacionalne ideologije: Analiza izvještavanja o suđenjima za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, Mediacentar Sarajevo. Dostupno [ovdje](#) (stranica posjećena 20. maja 2013)

Međunarodni dokumenti

- Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (1992, stupila na snagu 1998)
- Konvencija o zaštiti nacionalnih manjina (FCNM)
- Preporuke iz Osla (1998)
- Savjetodavni komitet FCNM-a, Mišljenje o Bosni i Hercegovini, ACFC/INF/OP (2005) 003, paragraf 71.
- Savjetodavni komitet FCNM-a, Mišljenje o Bosni i Hercegovini, paragrafi 76, 140 i 141.
- Smjernice OSCE-a o upotrebi jezika manjina u elektronskim medijima (2003)
- Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti (2001)

Nacionalni zakoni i regulative

- Pravilo 55/2011 o pružanju audiovizuelnih usluga
- Pravilo 57/2011 o javnim radio i televizijskim stanicama
- Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu BiH, *Službeni glasnik BiH*, br.: 78/05, 35/09, 32/10.
- Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina BiH, *Službeni glasnik BiH*, br.: 12/03,12/05.
- Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Federaciji Bosne i Hercegovine, *Službene novine FBiH*, br.: 56/08.
- Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina RS, *Službeni glasnik RS*, br.: 2/04.

Aneks 1: Lista respondenata

Fokus grupa, Sarajevo, 27. 09. 2012.

<i>Ime i prezime</i>	<i>Medij</i>	<i>Grad</i>
Dino Jahić	CIN	Sarajevo
Mirna Duhaček	depo.ba	Sarajevo
Vesna Andree-Zaimović	Radio Sarajevo	Sarajevo
Adnan Čalkić	eFm	Sarajevo
Željko Bajić	BH radio 1	Sarajevo
Dalibor Tanić	žurnal.info	Sarajevo
Anamarija Jelonjić	bljesak.info	Mostar
Robert Jandrić	abrasmedia.info	Mostar
Merima Tokić	RTV Slon	Tuzla
Armin Kendić	tip.ba	Tuzla
Amna Popovac	Studio 88	Mostar

Fokus grupa, Banjaluka, 17. 10. 2012.

<i>Ime i prezime</i>	<i>Medij</i>	<i>Grad</i>
Maja Isović	Buka.com	Banja Luka
Dušan Kresoja	srpskacafe.com	Banja Luka
Željko Svitlica	frontal.rs	Banja Luka
Sanja Milovanović	Banjaluka.com	Banja Luka
Đorđe Vujatović	website RTRS-a	Banja Luka
Tatjana Rogulja	Portal Nezavisnih novina	Banja Luka
Radmila Žigić	Lara online	Bijeljina
Bojan Mičić	novitalas.com	Banja Luka
Milkica Milojević	-	Banja Luka

INTERVJU: Novembar – decembar 2012. (telefonski, Skype, in vivo)

<i>Ime i prezime</i>	<i>Funkcija/institucija</i>	<i>Grad</i>
Davor Marko	medijski analitičar	Sarajevo
Marija Simanić Arnautović	novinarka, Radio Slobodna Evropa, diskriminacija.ba	Sarajevo
Jelisaveta Blagojević	profesorica, Fakultet za medije i komunikacije	Beograd
Brankica Petković	Mirovni institut	Ljubljana
Dragana Dardić	izvršna direktorica, Helsinški parlament građana	Banja Luka
Lejla Turčilo	docentica, Fakultet političkih nauka	Sarajevo
Tihomir Loza	novinar, urednik, zamjenik direktora Transitions Online (TOL)	London
Milica Pešić (pisani odgovor)	izvršna direktorica, Media Diversity Institute	London